

# Danspassen voor systeemvernieuwing

Van managementtheorie en groeifixatie  
naar  
een inclusieve verantwoordelijke overheid

John Huige

## Inleiding

Ik maak me erg ongerust en met mij, merk ik, vele anderen. De ongewoon snelle veranderingen van onze complexe samenleving leiden tot onoverzichtelijke verslechtingen en toekomstperspectieven. Veel van deze verslechtingen waren in eerste instantie niet zichtbaar, onsamenhangend of verwaarloosbaar. Daartegenover staan suggesties, nieuwe plannen en bewegingen. Ik focus op de rol van de staat, de Nederlandse overheid. Als we nu politiek blijven doen wat we altijd al deden, dan krijgen we wat we altijd al kregen: een nieuw regeerakkoord met dichtgetimmerde plannen, tevreden politici, ontevreden burgers en te weinig openingen naar echte en samenhangende veranderingen, naar uitzicht op een veilige toekomst. Het goede nieuws is: steeds meer mensen onderzoeken ook dat laatste; wat er systemisch gedaan moet en kan worden. Over de achtergronden van mijn zorgen, over systemische veranderingen en mogelijkheden gaat onderstaand essay.

## Disruptief is het zeker

We leven in een ongewoon disruptieve tijd. Ik noem negen punten:

1. Corona leidt tot ongewone – eerder onvoorstelbare – gebeurtenissen en maatregelen. Sinds het begin van de pandemie hebben overheden gehandeld op een manier die jarenlang niet voorstelbaar was. Op het terrein van de gezondheidszorg, de steun aan personen en economische sectoren zijn grote stappen gezet. Veel nog vanuit de eigen (liberale) verantwoordelijkheid en in het overeind houden van traditionele bedrijven als KLM, maar ook veel in regisserende en leidende zin.
2. Klimaat: 3 of 4 graden Celsius stijging is bij het huidig transitietempo steeds meer waarschijnlijk. Ook in coronatijd zien we geen wezenlijke afname van de kerncijfers over natuur en milieu. De urgentie groeit met de dag. Burgers, maar ook de private sector, wachten op krachtvolle acties van de overheid.
3. Door de zeer snelle achteruitgang van de natuur wordt er steeds vaker gesproken over de zesde grote extinctie.<sup>1</sup> Terwijl iedereen deze ontwikkeling bij een wandeling in het buitengebied kan waarnemen, blijft de overheid hangen in onduidelijk stikstofbeleid en het plannen van nieuw asfalt.
4. Inkomens: we zien krankzinnige bonussen en stagnatie van lagere en middeninkomens.<sup>2</sup> Inkomenspolitiek is bij uitstek een terrein waarop de landelijke overheid beleid moet voeren.
5. De groeiende macht van de techbedrijven met hun winner-takes-all-strategie is verbazingwekkend. Daartegenover is er nauwelijks actie van overheden! Sommige landen in Europa beginnen met acties, b.v. in de sfeer van belastingen. Nederland blinkt ondertussen nog steeds uit als belastingvluchthaven. De criteria die de EU toepast voor belastingparadijzen gelden niet voor de eigen lidstaten.
6. Oncontroleerbare financialisering van de maatschappij en met name de internationale verwevenheid van de financiële instellingen maakt het nationale overheden moeilijk om in te grijpen, regie te houden. Een beetje meer actie in het Europese circuit kan toch niet zo moeilijk zijn. Waar blijft de invoering van de FTT, de financial transaction tax?

---

<sup>1</sup> Ontbossing, verstedelijking, verhoogde emissies (waardoor de bodemkwaliteit sterk vermindert, de oceaan verzuurt en het klimaat verandert) en toegenomen gebruik van chemische stoffen, waarvan vele giftig, en van vele andere kennen we de gevolgen niet. Aangenomen wordt dat meer dan 500 soorten op uitsterven staan.

<sup>2</sup> Nieuwsbericht in november 2020: De nieuwe CEO van Douwe Egberts krijgt 10 miljoen Euro als tekengeld. Dus nog voor er een dag gewerkt is. De bonus voor zorgmedewerkers die zich maandenlang uit de naad gewerkt hebben bedraagt 1000 €.

7. We zien internationaal een groeiende instabiliteit en conflict-zoekend gedrag van (regionale) grootmachten. En nationale groepen die hieraan ideeën en acties ontleen. Daarmee is verbonden nationaal en internationaal, populisme versus globalisme. De *somewheres* tegenover de *anywheres*.
8. We zien verdwijnend vertrouwen in gezag (bijv. de overheid), autoriteit (bijv. wetenschap) en leiding (bijv. hiërarchisch). De gevolgen hiervan voor handhaving zijn immens. In de woorden van Ton Korver: 'Het aanzien van de overheid, begeleid door een veelheid van 'autoriteiten' en 'inspecties', ziet er steeds meer uit als de nieuwe kleren van de keizer'.<sup>3</sup>
9. Ondanks vele inspanningen van burgers en maatschappelijke organisaties gaan majeure veranderingen niet lukken zonder ook collectieve gedragsverandering. Scherper geformuleerd door Lisa Doeland: 'Het leggen van de verantwoordelijkheid bij het individu en de daarmee verbonden schuld- en schaamtecultuur - hoe groen ben jij?- lijkt een soort verdeel-en-heerstactiek geworden die systeemkritiek in de weg staat.'<sup>4</sup>

### **Betonrot in de democratie**

Belangrijk gegeven daarbij is dat democratische processen groot onderhoud nodig hebben. Er is betonrot; niet altijd zichtbaar maar wel sluipend, doorgaand.

De brede consensus die sinds de Tweede Wereldoorlog bestond neemt af. De landelijke democratie lijkt steeds meer van een oplossing een probleem te worden. Achterkamertjespolitiek, bureaucratie wangedochten, onnodige controles, steeds wisselende beleidslijnen en dichtgetimmerde regeerakkoorden zijn maar enkele voorbeelden. Een ongezonde fixatie op BBP-groei vormt nog altijd de ratio achter veel beleid. Veelzeggend is de naam *Nationaal Groeifonds* waarmee het kabinet de economie wil stimuleren. De investeringen uit het groeifonds moeten voor het kabinet nog steeds het BBP verhogen. Met als commentaar in de NRC (13-09-2020) 'Maar zonder goede opzet wordt zo'n 'Wopke-Wiebes-fonds' een politiek-ambtelijke grabbelton, waar de *usual suspects* hun *business-as-usual* projecten met overheids-geld gaan financieren.'

Het is nog steeds een voortzetting van het groeidenken (met een vaalgroen sausje). Het resultaat in de woorden van Herman Tjeenk Willink (De Groene 12-11-2020): 'Een overheid die ten dienste staat van de economische welvaart via de private sector wordt vooral als een kostenpost gezien, niet als een autonome voorwaarde voor een stabiele samenleving en daarmee voor een gezond vestigingsklimaat.' De term *corporatocracy* wordt in de Angelsaksische literatuur wel gebruikt om aan te geven dat we in een politiek en economisch systeem leven dat gecontroleerd wordt door de grote ondernemingen of dat is ingericht om de belangen van de grote ondernemingen te dienen. Het konijn uit de hoed van Rutte voor de lagere dividendbelasting is daar een mooi voorbeeld van.

Tjeenk Willink noemt naast de fixatie op groei nog twee andere redenen die verklaren hoe we in deze situatie terecht zijn gekomen: management als besturingsfilosofie en de burger als homo economicus, klant en kostenpost; eerder object dan subject.

De conclusie van Tjeenk Willink: 'Na dertig jaar voorrang voor de private sector, met de publieke sector als kostenpost en de overheid als bedrijf, wordt bij de bestrijding van de crises (weer) van alles van de overheid verwacht. En toch wordt de vraag of de overheid de gevolgen van de coronacrisis aan kan en onder welke voorwaarden dan, *niet* gesteld.'

---

<sup>3</sup> Geen Tijd; over de teloorgang van gezag, Ton Korver, Van Gennep Amsterdam, 2020.

<sup>4</sup> De Groene 02=12-2020

'Eens in de vier jaar stemmen is niet genoeg. Dat is geen zeggenschap en het is ook geen echte democratie; het is bestuur door een politieke elite, niet door het volk zelf.' Jelmer Mommers (de Correspondent 23-11-2020)

### **De algemene politieke mainstream is weinig inspirerend**

- We hebben een instrumentele, projectmatige bureaucratie. Er is geen integrale aanpak; laat staan een broodnodige systemische benadering.
- We zijn globalistisch in de zin van vrije internationale markten en productieketens; niet in de zin dat we ons inspannen een eind te maken aan armoede en de omgekeerde ontwikkelingshulp.<sup>5</sup>
- Partijen zijn gericht op verkiezingswinst en de komende 4/5 jaar. Geen beweging maar een partijgebonden elite.
- Er is nog te weinig urgentie rond de voortschrijdende klimaatontwrichting en het grote biodiversiteitsverlies.
- Internationale doelen zijn bijna altijd instrumenteel voor het bereiken van nationale doelen.

Een belangrijke ontwikkeling daarnaast is de ontwikkeling van het populisme. Door privatiseringen en dus de natuurlijke achterban over te leveren aan de financiële markten kwam de weg vrij voor populistische anti-migratiepartijen die wel bescherming beloofden tegen de krachten van de markt. De door de neoliberale politiek in de verdrukking komende kiezers van links en van rechts vonden bij de traditionele partijen geen gehoor meer voor hun zorgen en vonden in hun gevoel bedreigd te worden door immigratie een gebaande weg naar het populisme van zowel links als rechts; zowel PVV als SP. Het gevoel van verraad bij de kiezers begon met het uitkleden van de verzorgingsstaat; met als eerste grote dieptepunt in '91 de PvdA en de WAO-crisis, en heeft zich daarna in alle mogelijke privatiserings- en liberaliseringsoperaties voortgezet. Pas na de dramatisch verlopen verkiezingen van 2017 waarbij de PvdA 29 van de 38 zetels verloor was er sprake van een kentering.

Dat idee van verraad, van ondergeschiktheid, van er niet helemaal bij horen komt ook internationaal tot uiting. We zien internationaal een groei van illiberale staten en stromingen. Hybride structuren worden gevormd – meestal met veel marktvrijheid; weinig persvrijheid; met formele verkiezingen maar weinig controle op de uitvoerende macht en geringe waarde hechtend aan fundamentele vrijheden. Sterk en/of charismatisch leiderschap is favoriet. Zie b.v. Hongarije, Polen, Brazilië en de Italiaanse Lega Nord. De groei is verontrustend. Rechts-populisme wordt vanaf 30% ongeveer – en in veel landen van Europa is dat percentage al bereikt – systeemrelevant. In Nederland is dat in peilingen nu nog geen 20%.

De ontwikkelingen van de laatste decennia hebben het vertrouwen in de politiek onderuitgehaald. Enkele aspecten:

- Instrumentalisme: Politieke opvattingen worden steeds meer instrumentalistisch. Politiek is dan het instrument om doelen te realiseren waarbij de notie goed of fout, of een politieke visie naar de achtergrond verschuift. New public management heet de stroming. Rutte: voor visie moet je naar de opticien.
- De tirannie van verdienste (*De tirannie van verdienste* van Michael Sandel over meritocratie). de waarde van de bijdrage van mensen aan de maatschappij is gelijk aan de marktwaarde van door hen geproduceerde goederen en diensten. Deze in geld uitgedrukte marktwaarde bepaalt hun sociale rangorde. De veelgehoorde op meritocratie

---

<sup>5</sup> Keune, Lou: The myth of development aid. In: Matti Kohonen en Francine Mestrum, ed.: Tax Justice – Putting Global Inequality on the Agenda. London, Pluto Press 2009.

gebaseerde kreet *You can make it if you try*, biedt inspiratie maar is ook beledigend; feliciteert de winnaars en kleineert de verliezers. Dit terwijl de winnaars dit vaak te danken hebben aan afkomst, opleiding, startkapitaal, erfenis, etc.

- Burgers zien politiek als een *zero-sum game*. Winst voor immigranten of etnische minderheden gaat ten koste gaat van hen zelf. Uiteindelijk leidt dit tot een afkeer van de liberale democratie. Doordat veel politici dit gedrag ook vertonen in relatie tot de EU is ook hier de *zero-sum* leidend. Mensen denken daardoor dat wat de EU doet ten koste gaat van ons land.
- Opvattingen over migratie hebben direct te maken met de twee voorgaande punten en vormen daarmee een makkelijk mobilisatiepunt voor rechtse en rauwrechtse politici en bewegingen. Dit komt mede omdat migratie door de politieke middenpartijen niet verbonden wordt met hun morele principes, gebaseerd op een leidend narratief. Men maakt weliswaar een onderscheid tussen politieke en economische vluchtelingen maar dit onderscheid wordt niet altijd (ook in EU-verband) consequent gehanteerd.
- De inkomens- en vermogenskloof groeit, nationaal en internationaal. De reële modale inkomens staan al drie decennia *on hold*.
- De overdrijving, de uitvergroting, de uitsluiting van andere meningen in de nieuwe media, de versterkende werking van algoritmes leiden niet tot democratische uitwisseling van standpunten, maar roepen steeds vaker onheilsgevoelens op. Racistische en discriminerende uitingen lijken daardoor gangbaar. Of, zoals in de NRC van 24-10-2020 geformuleerd: populistten bieden geen bescherming alleen expressie.
- De bureaucratisering van het wantrouwen is een groeiend probleem. De voorzitter van GGZ Nederland noemt dit: 'Psychiaters en verpleegkundigen hebben het gevoel dat de zorg niet van hen is. Een gevoel van onteigening, alsof ze alleen nog maar in dienst zijn van een groot administratief vehikel dat alles moet bijhouden.' (Trouw 19-11-2020) Deze klacht over oeverloze controle geldt voor vele sectoren in de gezondheidszorg, in het onderwijs en in uitkeringsinstanties, met de kinderopvangtoeslag als uiterst wrang voorbeeld. De bureaucratisch doordachte overheveling van taken uit de AWBZ naar de WMO, de decentralisatie van de Participatiewet en de 'verplaatsing' van de jeugdzorg naar gemeenten, zijn inmiddels ook niet bekend om het 'dichter bij de mensen brengen van zorg', maar meer als het óver de schutting gooien van een probleem'. Terecht constateert Ton Korver: 'Hoe meer deregulering, privatisering en verzelfstandiging de koers van de overheid zijn gaan bepalen, des te groter de druk is geworden op de afzonderlijke schakels die het werk moeten uitvoeren. De zucht naar afvinklijstjes en de toenemende administratieve druk komen hier vandaan: de markt leidt niet tot minder maar tot een karikatuur van de bureaucratie.'

## Verhandelingen over wantrouwen en populistten

Er is veel geschreven over het veranderende politieke landschap<sup>6</sup>. De verschijningsvormen zijn in veel rijke kapitalistische landen vergelijkbaar, blijkt ook uit die verhalen. De hieronder genoemde studies geven meer inzicht in de Nederlandse ontwikkelingen. Dat begint met het verdwijnen van de sociaaldemocraten uit het centrum van de politiek. De politiek van de hoop, de politiek van de verheffing, van de emancipatie van de sociaaldemocraten heeft plaatsgemaakt voor de politiek van de angst. We zien het ontstaan van een nieuwe meervoudige elite van *linkse Brahmanen* en een *rechtse zakenelite* (Thomas Piketty). Tegenover deze elite(s) staan de nieuwe contrarevolutionairen (Jan Zielonka). 'Ze belichamen de politiek van de angst en niet de politiek van de hoop die de sociaaldemocraten eerder verwoordden. De contrarevolutionairen zijn tegen de belangrijkste

---

<sup>6</sup> Ik ben hierop uitvoeriger ingegaan in mijn e-boek: *Stammenstrijd of Sociale Actie*. Aldaar ook informatie over genoemde literatuur.

politieke projecten van dit moment: de Europese integratie, constitutioneel liberalisme en (ja natuurlijk ook) neoliberale politiek. Migratie is wel een kernpunt bij de meeste van deze bewegingen. Bij migratie gaat het over migranten uit oorlogs- en hongergebieden, maar ook over arbeidsmigratie binnen de EU tegen ongelijke arbeidsvoorwaarden.' De contrarevolutionairen voelen zich niet langer zeker in het maatschappelijk systeem, analyseerde Bauman. Hij heeft het over een *fluidisering* door het wegvallen van bekende kaders. In haar boek *Expulsions* van Saskia Sassen zien we o.a. door het afschaffen van de welvaartsstaat dat het inclusieve karakter plaatsmaakt voor uitsluitingen (uit o.a. vormen van levensonderhoud, lidmaatschappen, maar ook kleine boeren die van hun grond verjaagd worden).

De contrarevolutionairen kan men populistten noemen. Met als kernbeginsel: alleen wat ik beweer heeft geldigheid; al het andere is 'fake'. Wij zijn het volk; wij kennen de waarheid. Het kan geduid worden als stamverband of tribalisme. Een groep mensen met dezelfde soort opvattingen kan in een gemotiveerde, gemobiliseerde *tribe* worden getransformeerd door een gevoel van gedeelde strijd en gelijksoortige klachten. Zie op dit moment de wijze waarop het verzet tegen coronamaatregelen speelt. Jamie Bartlett schrijft terecht dat het internet de grootste en overvloedigst gevulde provisiekast van klachten in de geschiedenis van de mensheid is. Hiervoor geldt in hoge mate: wanneer je de werkelijkheid niet kent (of niet wilt kennen) dan kun je ook de leugen niet herkennen. De titel van een boek over Baudet *Mijn meningen zijn feiten* is een samenvatting van genoemd kernbeginsel.

Ook Zielonka ondersteunt de redenering van Bartlett: "'Consumenten' van vele concurrerende en vaak contrasterende feiten en waarheden zijn in toenemende mate verward, wantrouwend en vooringenomen. Ze vormen clusters van gelijkgestemden; zij vertrouwen alleen feiten die hun persoonlijke visies of gevoelens ondersteunen'. Door de technologie van de algoritmes ('likes') wordt dit proces aanzienlijk versterkt, zoals eerder genoemd. Dit is het verzet, schrijft Philipp Blom, van mensen die net een of twee stapjes over de drempel van de armoede heen zijn, die de onzekerheid nog in hun botten voelen. Het zijn de mensen die zich niet gewaardeerd voelen. *The deplorables* is een veel geciteerd frame van Hillary Clinton waarmee ze de maatschappelijk minder geslaagde bevolking duidde. 'Die opstand tegen de moderniteit', formuleert Blom, 'kanaliseert sociale angsten en giet ze in een manicheïstisch schema van goed en kwaad, licht en donker. In zo een gesimplificeerd schema ontbreekt de nuance die voor een maatschappelijk debat noodzakelijk is. Wanneer de markt leidend wordt in het debat dan verliest de maatschappij.' De winnaar is het *dikke-ik*, zo genoemd door Harry Kunneman. Het *dikke-ik* vormt, schrijft Kunneman (al in 2005), een verontrustende uitvergroting van het autonome, vrije individu dat aanhangers van het moderne verlichtingsdenken zo na aan het hart ligt. Kortom het *dikke-ik* prevaleert boven een maatschappelijke inbedding. De belangrijkste bijdrage aan het maatschappelijke functioneren is het heffen van de middelvinger. De schets van deze internationaal te duiden ontwikkelingen is in Nederland ook herkenbaar en een hulp bij de duiding van lopende processen.

### **Wordt het anders na corona en de verkiezingen?**

In de verkiezingsprogramma's voor de Tweede Kamerverkiezingen in maart 2021 staat een baaiend aan plannen en nieuwe overheidstaken die een jaar geleden nog ondenkbaar waren. Daarnaast is er een groeiende onderstroom die al voor de corona-pandemie opgang kwam: de relativering van de BBP-groeistrategie, en meer economische stromingen. Voorts is er een groeiende roep om de uitgangspunten van het neoliberalisme te verlaten voor een meer sociaal en inclusief georiënteerd kapitalisme. Rechtse en centrumpartijen schuiven op naar links. Iets meer aandacht voor de laagste inkomens, iets meer aandacht voor het klimaat,

een beetje meer terug naar het Rijnlandse economische- en bestuursmodel. Van een systeembreuk kunnen we nog niet spreken.

De ideeën voor een nieuwe invulling van de natiestaat komen vooral vanuit de rauwrechtse hoek. We moeten ideeën over een nieuwe invulling van de natiestaat niet overlaten aan de populistten. Een nieuw sociaal contract is nodig om de agenda op dit punt terug te winnen. Die agenda moet ook voldoende aanknopingspunten bieden die systeemveranderingen in gang kunnen zetten of versnellen. We zien internationaal dat de populistten, die eigenlijk vooral het lokale vertegenwoordigen, samenklonteren. Daarom zijn acties om de instituties internationaal op de agenda te zetten belangrijk.

Rauwrechts heeft geen duidelijke agenda maar wel een duidelijke strategie. De agenda van bijv. PVV en FvD bestaat in grote lijnen uit klimaat sceptische voorstellen, anti-EU-voorstellen, popiejopie- voorstellen als halveer de motorrijtuigenbelasting. De overhand hebben toch de nefaste ideeën rond migratie. In de NRC (14-11-2020) gaf Eelco Runia aan dat de verschillen met traditionele partijen vooral in de strategie zitten. Hij noemt dat asymmetrie. 'Bij asymmetrie ligt het primaat niet bij het proberen zelf zo goed mogelijk voor de dag te komen (qua programma of persoonlijkheid) maar bij pogingen de tegenstander onderuit te halen, te beletten dat er gestemd wordt, wrok en boosheid te cultiveren en/of de legitimiteit van door de tegenstander behaalde overwinningen te betwisten'. De Volkskrant-journalist Aalberts citerend vervolgt Runia dat de: 'politici van Forum zich niet echt voor de publieke zaak inzetten, ze entameren onvrede en die onvrede reproduceert zichzelf want er wordt niets bereikt'.

We moeten er ook van uitgaan dat crises een min of meer normale situatie worden. Paul de Beer (S&D okt. 2020): 'Als we een economische groei van minimaal twee procent en een werkloosheid van maximaal vier procent als 'normaal' beschouwen, hebben we in de twee decennia die deze eeuw oud is, niet meer dan vier 'normale' jaren gehad (2000, 2001, 2008 en 2018). Het lijkt er dus meer op dat een economische crisis het 'nieuwe normaal' is. Voor de overheid geldt een crisis echter nog steeds als een uitzonderlijke situatie. Zo gaat het overheidsbeleid op het terrein van werk en inkomen uit van een situatie waarin de werkgelegenheid groeit, relatief weinig werknemers ontslagen worden en de instroom in de werkloosheidsuitkeringen beperkt is. Zowel de regulering van de arbeidsmarkt als het stelsel van sociale zekerheid is bedoeld om onder die omstandigheden adequaat te functioneren.' Ook moeten we ervan uitgaan dat technologie allang geen sector meer is, maar, in de woorden van Marietje Schaake (NRC 27-11-20), een laag die ligt over alle sectoren van de samenleving.

### **Wat kunnen we hiertegenover stellen? We beginnen met het systeem.**

Systemisch denken is belangrijk. Met die constatering zijn we er nog niet. Donella Meadows, een van de pioniers van de milieukunde, gaf al aan dat het erg moeilijk is om systemen te controleren. Maar, gaf ze aan, we kunnen er wel mee dansen:<sup>7</sup> 'De toekomst kan niet worden voorspeld, maar deze kan wel worden voorgesteld en liefdevol tot stand worden gebracht. Systemen kunnen niet worden bestuurd, maar ze kunnen wel worden ontworpen en opnieuw ontworpen. We kunnen niet met zekerheid vooruitgaan in een wereld zonder verrassingen, maar we kunnen verrassingen verwachten en ervan leren en er zelfs van profiteren. We kunnen onze wil niet opleggen aan een systeem. We kunnen wel luisteren naar wat het systeem ons vertelt, en ontdekken hoe zijn eigenschappen en onze waarden

---

<sup>7</sup> <http://donellameadows.org/archives/dancing-with-systems/>

kunnen samenwerken om iets veel beters voort te brengen dan ooit door onze wil alleen zou kunnen worden geproduceerd’.

Vanuit die wijsheid kunnen we in de economie onderscheid maken in drie systeemdelen en kijken naar hun onderlinge verhoudingen. Het eerste systeem: privé, winst gericht. Het tweede systeem: publieke voorzieningen en diensten. Het derde systeem: zelfhulp, wederkerigheid, sociale doelen. Dit is ontleend aan Michael Lewis<sup>8</sup>. We moeten deze verhoudingen opnieuw doordenken. Markten bijvoorbeeld kunnen zeer nuttige functies vervullen in de allocatie van investeringen, arbeid, goederen en diensten. Maar overheden moeten veel verantwoordelijkheid tonen in het reguleren van markten. De markt moet geen black box zijn, maar een systeem dat leidt tot gewenste maatschappelijke resultaten. Er ontstaan steeds meer overgangsgebieden tussen klassieke private markten en sociale ondernemingen die deels in de publieke voorzieningen thuishoren en/of deels deel uitmaken van zelfhulp en wederkerigheid.

Ook de verhouding tussen regio en staat en tussen staat en internationale organen, moet opnieuw doordacht worden. Het gaat daarbij om bestuurlijke verhoudingen, de afstemming tussen wijk en gemeente, tussen gemeente en provincie en rijk. Maar het gaat ook om de rationaliteit achter lokaal produceren. Dat heeft heel veel voordelen, maar de maatschappelijke kosten-batenanalyse moet ook gemaakt worden. Het moet niet worden als met een van de Maoïstische experimenten, waarbij elk dorp zijn eigen ijzergieterij moest hebben.

De natiestaat heeft een dubbelfunctie: hij beschermt burgers van de staat maar hij beschermt ook internationale handel. In internationale handelsverdragen werd te vaak voorrang gegeven aan de bescherming van de handel en de bijbehorende bedrijven. Dit kwam onder meer tot uiting in het TTIP-verdrag. De agenda voor de nieuwe natiestaat moet dienen als een sluis tegen de globalisering. Niet dat we de globalisering moeten verbieden of tegenhouden maar we moeten wel actief gebruik kunnen maken van de volumeknop, stelt David Djaïz<sup>9</sup> terecht.

De verhouding tussen de natiestaat en de EU moet ook opnieuw doordacht worden. Laat veel meer zien dat de EU noodzakelijk is en dat het ook een politiek-moreel project is. Laat veel meer tot uiting komen dat dit niet alleen binnen de landen van de Europese Unie speelt, maar dat de EU ook internationaal een belangrijker rol kan en moet spelen. Te veel stellen we ons op als het graan tussen de molenstenen van de USA en China. Een goede transitie van Nederland is onmogelijk zonder een transitie van Europa.

Ook moeten we opnieuw nadenken over de rol van de staat als ondernemende innoverende initiatiefnemer. We hebben, zegt Mariane Mazzucato, een *entrepreneurial state* nodig, zoals de titel van haar gelijknamige boek luidt<sup>10</sup>. Niet eentje die het BBP opstuwt, maar eentje die initiatieven neemt en stimuleert op, bijvoorbeeld nu, het gebied van klimaat en klimaat gerelateerde innovatie.

Voor de vernieuwing van de democratie klinkt steeds vaker de roep om een raadgevend burgerberaad. Er zijn hiervoor inmiddels al vele interessante initiatieven en ervaringen, zoals in Frankrijk ‘Convention Citoyenne pour le Climat’ en projecten als bijvoorbeeld het: Renew

---

<sup>8</sup> Navigating System Transition in a Volatile Century; Michael Lewis in The New Systems Reader, Alternatives for a Failed Economy; ed. James Gustave Spet hand Katheen Courrier; Routledge New York, 2021.

<sup>9</sup> Slow Democracy; Hoe we de globalisering kunnen beheersen en ons lot in eigen handen nemen; David Djaïz, Ned. vertaling, Pluim Amsterdam, 2020.

<sup>10</sup> The entrepreneurial state, debunking public vs private sector myth, Penguin books, 2013/ 2018.



Democracy Initiative.<sup>11</sup> Ook in Engeland is er ervaring met een Climate Assembly.<sup>12</sup> Ga luisteren in plaats van elkaar toeschreeuwen. De basis van elke dialoog moet machtsvrij zijn. 'Als we de economie baseren op maatschappelijke relaties in plaats van eigendomsverhoudingen, dan moeten we wederkerigheid gebruiken als morele basis voor het maken van uitwisselingen,' stelt Marvin Brown<sup>13</sup>. Extinction Rebellion heeft een mooie lezenswaardige brochure gemaakt over het burgerberaad.<sup>14</sup> Laten we ook in Nederland beginnen met een raadgevende nationale assemblee om de urgentie en de hoofdlijnen vast te stellen voor klimaat, natuur en een nieuwe economie. Voor beraad over luchthavens is in de Tweede Kamer al een motie aangenomen om hiervoor burgerpanels in te richten. En anders dan bij een referendum of enquête moet deliberatie centraal staan. Dat zorgt ervoor dat mensen voorbij ideologische, culturele en religieuze verschillen leren kijken. Niet het individuele, maar het collectieve belang is leidend. Ook in een brief van de Minister van Economische Zaken en Klimaat wordt uitvoerig ingegaan op deze motie en wordt een expertcommissie gevraagd hiervoor voorstellen te ontwikkelen.<sup>15</sup> Gevraagd wordt om een rapportage voor de verkiezingen van maart 2021.

Paul de Beer (NRC 04-07-2020) noteert dat het effect van de coronacrisis al waar te nemen is: 'De coronacrisis heeft echter ook een ander belangrijk aspect van de verhouding tussen overheid en samenleving, of beter tussen collectief en individu, blootgelegd. Dat is, dat de nadruk op individuele verantwoordelijkheid, die sinds enkele decennia het maatschappelijke en politieke discours domineert, op een misvatting berust.'

### **Vele economieën leiden naar Rome**

Samenwerking geeft betere resultaten dan concurrentie. Dat is een belangrijk uitgangspunt voor het doordenken van nieuwe economieën. Er zijn inmiddels vele soorten nieuwe economieën beschreven. Ik noem er een aantal:

- The Wellbeing Economy;
- Participatieve economie;
- Community economics;
- Caring economy/ zorg economie;
- Degrowth economy;
- Circulaire economie;
- Ecologische economie;
- Solidariteitseconomie;
- Doughnut economy;
- Economy for the Common Good
- True price economy<sup>16</sup>
- PDSE-economie<sup>17</sup>

---

<sup>11</sup> <https://rdi.org/>

<sup>12</sup> <https://www.climateassembly.uk/report/>

<sup>13</sup> Zie The New Systems Reader.

<sup>14</sup> <https://extinctionrebellion.nl/app/uploads/2020/07/XRNL-gids-Burgerberaad.pdf>

<sup>15</sup> Uit de brief van Wiebes 25-11-2020 Opdracht aan de onafhankelijke expertcommissie

De in te richten expertcommissie wordt gevraagd een analyse uit te voeren naar instrumenten om de betrokkenheid van burgers bij (de besluitvorming over) het klimaatbeleid op nationaal, regionaal en lokaal niveau te vergroten. Hierbij wordt gevraagd om bestaande kennis en ervaring op het gebied van deliberatieve democratie te benutten. In deze analyse dient in elk geval te worden ingegaan op de mogelijkheid van een burgerforum op nationaal niveau en de mogelijke toepassing ervan op regionaal en lokaal niveau. De expertcommissie wordt gevraagd om in de eindrapportage aandacht te besteden aan een aantal internationale voorbeelden, de voor- en nadelen van verschillende instrumenten en de algemene randvoorwaarden voor succes van een burgerforum.

<sup>16</sup> <https://trueprice.org/true-price-manifesto/>

<sup>17</sup> De PDSE staat voor Platform Duurzame en Solidaire Economie. Ik maak daar al geruime tijd actief deel van uit. In de vele documenten die we gepubliceerd hebben (zie <https://platformdse.org/categorie/publicatie-2/>) ligt de nadruk op een mondiale benadering, op solidariteit en op bredere indicatoren voor economische

Elk van die economieën heeft eigen essentiële kenmerken. De Wellbeing Economy bijvoorbeeld, stelt Lorenzo Fioramonti,<sup>18</sup> moet *adaptable, integrative and empowering* zijn. Adaptief: omdat de nieuwe economie meer werkt als een netwerk met horizontale structuren, en veerkracht tegen externe schokken beter opvangt. Integratief: omdat het productie en consumptie meer plaatst in het bredere perspectief van de biosfeer. Versterken: omdat de gebruikers de controle zullen nemen in plaats van de rol van passieve consumenten. De Wellbeing Economy is ook een sterk groeiende beweging waarin naast organisaties en personen inmiddels ook staten actief zijn: Nieuw-Zeeland, IJsland, Schotland en Wales implementeren al wellbeing principes, door de vorming van de Wellbeing Economy Government-groep, en wellbeing-budgetten en besluitvormingskaders.<sup>19</sup>

Belangrijke algemene kenmerken die op de meeste van de hierboven beschreven soorten economieën betrekking hebben, beschreven door Michael Lewis<sup>20</sup>, zijn ook:

- a) Veerkracht is belangrijker dan groei;
- b) Samenwerking gaat voor concurrentie;
- c) Eerlijkheid en billijkheid gaan voor de vrijheid van markten, handel en kapitaal;
- d) Gedecentraliseerd en democratisch eigenaarschap gaat boven geconcentreerd en privé eigenaarschap;
- e) De 'commons' gaan voor de onvervreembare rechten van privé-eigendom;
- f) Onze afhankelijkheid van de natuur gaat boven het recht om deze te overheersen.

### **De nieuwe economie en de nieuwe overheid**

Een nieuwe economie heeft een flinke tijd nodig om de echte systeendraai te maken. Het is niet zoiets als: op dag x op uur y zijn we zover. We kunnen beginnen met het vaststellen van uitgangspunten, met praktische zaken en met discussie- en leertrajecten. Door EASAC<sup>21</sup> wordt een belangrijk rijtje geformuleerd:

- 'Vervang perverse subsidies door positieve prikkels voor ecologische verantwoordelijkheid;
- Pas een geïntegreerde benadering toe op besluitvorming over sectoren en jurisdicties heen;
- Neem preventieve en voorzorgsmaatregelen om de achteruitgang van de natuur te voorkomen, te verzachten en te verhelpen;
- Beheer veerkrachtige sociale en ecologische systemen in het licht van onzekerheid en complexiteit;
- Versterk milieuwetten en -beleid en de rechtsstaat in het algemeen'.

---

ontwikkelingen. Een wat meer samenhangende visie is te vinden in: John Huige en Lou Keune, *Plan voor een Duurzame en Solidaire Economie in Nederland*, Jan van Arkel/ PDSE, Utrecht 2011.

<sup>18</sup> Well-Being Economy, A scenario for a post-Growth Horizontal Governance System, The New Systems Reader.

<sup>19</sup> <https://wellbeingeconomy.org/>

<sup>20</sup> Cooperative Economic Democracy and the Solidarity Economy; Michael Lewis. The new Systems Reader.

<sup>21</sup> <https://easac.eu/publications/details/towards-a-sustainable-future-transformative-change-and-post-covid-19-priorities/> EASAC is de wetenschappelijke adviesraad van Europese wetenschapsacademies.

Op elk van de hier genoemde punten valt er in Nederland nog veel werk te doen. Werk dat zeker ook tegengehouden zal worden door in dezelfde publicatie genoemde obstakels tegen de verandering:

- 'Gevestigde belangen (bijv. die verband houden met fossiele brandstoffen en niet-duurzame land- en oceaanpraktijken; traagheid en weerstand tegen verandering in bronnen van investeringsfinanciering);
- Elitegroepen (bijv. weerstand van vermogensbezitters tegen de belasting die nodig is om openbare diensten en investeringen te financieren);
- De beperkte capaciteit van regeringen om beleid te plannen en uit te voeren, met tijdschema's van decennia die over meerdere electorale cycli heen lopen;
- Gebrek aan begrip bij het publiek en weerstand tegen verandering.'

Bij deze weerstanden tegen verandering is de erkenning van belang dat gezag niet automatisch legitimiteit geeft. Doordat gezag steeds meer bedrijfsmatig werd, was er minder sprake van publiek gezag. Daarom, zo geeft Ton Korver aan, ...'moet steeds onderscheid gemaakt worden tussen gezag de iure en gezag de facto, er is verschil tussen autoriteit hebben en autoriteit zijn.' De roep om meer autoritair gezag in deze situatie met meervoudige crises, kan dan ook beter vervangen worden door een meer inclusieve overheid. Een inclusieve overheid kan smal worden opgevat in termen van personeelbeleid maar ook breed in de zin van een overheid die er voor iedereen is. Bij inclusief overheidsbeleid hoort m.i. ook de invulling van de voorzorgplicht door de overheid. Deze is door de Hoge Raad nadrukkelijk vastgesteld in het zgn. Urgenda-vonnis.

Een transparante overheid is hiervoor noodzakelijk. Waarom zijn niet alle overheidsdocumenten in beginsel openbaar? Waarom moeten burgers en journalisten steeds aanvragen indienen via WOB-procedures? In de VS kent men al geruime tijd de *Government in the Sunshine Act*. Alles is openbaar tenzij het de privacy schendt of militaire geheimen, en zo nog een aantal voor de hand liggende en precies geformuleerde voorwaarden. Het heeft veel voordelen: minder gelegenheid tot speculaties; eerder reacties van burgers, van media en van potentiële investeerders op nieuwe ontwikkelingen en innovaties.

In Nederland is een begin gemaakt met een andere manier om de nationale welvaart te berekenen. Niet alleen kijken naar de groei van het BBP. Jaarlijks (sinds 3 jaar) wordt door het Centraal Bureau voor de Statistiek een rapport aangeboden aan de Tweede Kamer. In deze Monitor Brede Welvaart wordt niet alleen gekeken naar het niveau van de brede welvaart 'hier en nu', maar ook in hoeverre dit welvaartsstreven mogelijk een druk legt op volgende generaties in Nederland (brede welvaart 'later') of op andere landen (brede welvaart 'elders'). Daarnaast wordt in de monitor aandacht geschonken aan verdelingsaspecten van brede welvaart. In Deel 2 van de publicatie wordt breed aandacht geschonken aan hoe brede welvaart in Nederland zich in het licht van de 17 Sustainable Development Goals (SDG's) ontwikkelt. Per indicator is bepaald welke trend die heeft vanuit de optiek van de SDG-doelstelling en welke positie Nederland voor die indicator inneemt op de Europese ranglijst. De aandacht die de politiek heeft voor deze monitor is, zacht uitgedrukt, nog niet overweldigend. De presentatie van gegevens van brede welvaart wordt in toenemende mate ook gemeentelijk en regionaal gepresenteerd.

Overigens is ook voor de benadering van de Doughnut economie een begin gemaakt met een toepassing in de gemeente Amsterdam. In de benadering van de bedenker van de Doughnut Kate Raworth wordt de doughnut gevormd door twee ringen: in de buitenste ring wordt het ecologische plafond geduid (bijvoorbeeld: klimaatverandering en verlies aan

biodiversiteit) in de binnenste ring worden de sociale doelen aangegeven (bijvoorbeeld: huisvesting en gender gelijkheid).<sup>22</sup>

In het licht van de ecologische diversiteit, de stikstofpolitiek, de toenemende ruimteschaarste, de intensieve veehouderij, en de noodzaak ruimte vrij te maken voor hernieuwbare energie moet het onderwerp grondpolitiek opnieuw op de politieke agenda komen. Grondpolitiek is historisch belast als een van de hervormingsvoorstellen van het kabinet Den Uyl. In 1977 viel het kabinet hierop. De voorstellen, die we opnieuw zouden kunnen afstoffen, behelsden onder meer een voorkeursrecht voor gemeenten bij grondaankoop. Verder moesten eigenaren bij onteigening niet op basis van de waarde in het vrije economische verkeer schadeloos worden gesteld, maar volgens de gebruikswaarde van de grond.

### **De nieuwe overheid nader bekeken**

Pas een geïntegreerde benadering toe bij besluitvorming in sectoren en jurisdicties overstijgend. Dit is een van de hierboven aangehaalde uitgangspunten. Dat betekent dat de overheidspolitiek een systemisch, holistisch karakter moeten hebben. In 2007 vroeg Esther Ouwehand van de PvdD in een motie om een Kabinetsbrede Aanpak Duurzame Ontwikkeling: de KADO-groep. Deze aanpak is versukkeld. Dit moet opnieuw en met kracht worden opgepakt. Dat vraagt ook het PBL in een nota uit 2018<sup>23</sup> over de circulaire economie. 'Beleid gericht op het bevorderen van een circulaire economie gaat immers over productieketens, sectoren en ruimtelijke schaalniveaus heen: van landbouw tot productontwerp en van lokaal tot mondiaal niveau. Naast afval- en klimaatbeleid gaat het bijvoorbeeld ook over beleid dat beoogt de voorzieningszekerheid van grondstoffen te verbeteren, fiscale vergroening uit te bouwen, handel te verduurzamen, milieubesparende innovaties te bevorderen, opleidingseisen af te stemmen op circulaire productieprocessen, en circulair inkopen en aanbesteden te bevorderen. Tot slot vraagt een circulaire economie om andere regels voor het waarborgen van de balans tussen veiligheid, gezondheid, milieu, economie en innovatie. Dit allemaal is geen zaak van één ministerie, maar vergt een kabinetsbrede aanpak waarin ieder ministerie een eigen rol en taak heeft.' De minister-president is aanspreekbaar op het voldoen aan de duurzame afspraken. De Algemene Rekenkamer krijgt als speciale opdracht de regering hierop te controleren.

Er bestaat al een Kabinetsbeleid Integraal Afwegingskader voor beleid en regelgeving (IAK) maar dat is vooral gericht op de vraag of het probleem met de voorgenoemde maatregelen goed opgelost wordt. Daarnaast bestaat er sinds twee jaar een zgn. SDG-toets. De SDG-toets is een instrument dat de integratie van de duurzame ontwikkelingsdoelen, de SDG's, in het Nederlandse beleid moet bevorderen. De toets introduceerde informatie over de SDG's en twee specifieke vragen met betrekking tot ontwikkelingslanden en gendergelijkheid in het Integraal Afwegingskader voor beleid en regelgeving (IAK). Onderzoek naar de werkzaamheid van deze toets leverde een teleurstellend resultaat op.<sup>24</sup> Wat eigenlijk veel verdergaand nodig is, is een checklist voor alle overheidsplannen waarin deze systemische aspecten zijn neergelegd. Systemisch betekent zoals in de Monitor Brede Welvaart niet alleen *hier en nu*, en *later*, maar ook *elders*. Ook de gevolgen voor andere landen en met name ontwikkelende landen worden meegenomen. In Trouw van 11-12-2020 pleiten vertegenwoordigers van jongerenorganisaties voor een klimaatautoriteit als bewaker van het lange-termijnklimaatbeleid. Ik steun dit idee graag, maar eigenlijk is een transitieautoriteit

---

<sup>22</sup> <https://www.kateraworth.com/>

<sup>23</sup> <https://www.pbl.nl/sites/default/files/downloads/pbl-2018-circulaire-economie-vergt-een-kabinetsbrede-aanpak-3286.pdf>

<sup>24</sup> Zie: [https://partos.nl/fileadmin/files/Infosheet\\_SDG-toets\\_onderzoek.pdf](https://partos.nl/fileadmin/files/Infosheet_SDG-toets_onderzoek.pdf)

voor een houdbare overheid nodig. Die autoriteit, met de nodige bevoegdheden, op enige afstand van de politiek, kan zorgen voor continuïteit, en acties bij achterblijvende prestaties.

Ook moet er een overzicht komen van geprivatiseerde, op afstand van directe overheidssturing gezette maatschappelijke taken, die eigenlijk terug moeten onder directe regie/aansturing door de overheid. Het miegelt nu van de ZBO's (zelfstandige bestuursorganen en de RWT's (rechtspersonen met een wettelijke taak). De democratische controle hierop is meestal van matig tot afwezig.

We moeten opnieuw definiëren wat de publieke/collectieve goederen zijn. Dat heeft te maken met eerdere privatiseringen, maar ook met innovaties. 'Publieke goederen zijn goederen die niet-uitsluitbaar en niet-rivaliserend zijn. Dit houdt in dat je mensen niet kunt uitsluiten of beletten ze te gebruiken.'<sup>25</sup> Daarbij valt vooral te denken aan internetgebruik, maar ook aan de gewenste veranderingen in mobiliteit en energiegebruik. De nieuwe commons (tegenover de oude als leger, politie, infra) ontwikkelen zich razendsnel. Wellicht moeten we overwegen om alle onderdelen van het energiebeleid en de communicatietechnologie tot de commons te gaan rekenen. Dit moet overigens niet initiatieven van onderaf frustreren maar eerder versterken.

Zo moeten we ook opnieuw overdenken wat de positie van de corporaties zou moeten zijn. De vraag is ook wat het ons oplevert dat hele delen van de gezondheidszorg en het onderwijs werken in markten of met marktprikkels. De banken en andere financiële instellingen moeten terug in het hok. Banken dienen een regionale spaarbankfunctie voorop te zetten. Verzekeraars en pensioenfondsen horen niet te investeren in Black Rock en andere op kortetermijnwinsten gerichte *hedge funds*. We dienen ons als land in te spannen om Europese alternatieven voor GPS, de *cloud* en dergelijke van de grond te krijgen. Tot nu toe worden we steeds afhankelijker van de VS en China.

De investeringen die hiervoor nodig zijn, zijn op te brengen. De ECB en de EU hebben enorm diepe zakken en met de European Green Deal en de geldschepping door de ECB kunnen we ver komen. In haar boek *The Deficit Myth* geeft Stephanie Kelton<sup>26</sup> haarscherp aan dat de bestaande theorieën over overheidstekorten berusten op mythes. Zolang inflatie eerder te laag dan te hoog is, kan geldschepping geen probleem zijn. In plaats van steeds maar gigantische bedragen in de economie te pompen via het financiële circuit, wat zorgt voor hoge aandelenkoersen en hoge prijzen van huizen, de ECB (afgezien van Brusselse regels) dat geld via de centrale banken naar de overheden kunnen distribueren. Die kunnen het schuldvrij inzetten voor projecten en uitgaven waar we echt wat aan hebben.

Ook kunnen we rekenen met lage discontovoeten. De rol van deze discontovoeten is om toekomstige kosten en baten op een juiste manier te waarderen, zodat de verwachte maatschappelijke waarde van een project kan worden bepaald. Een investering is immers alleen maatschappelijk rendabel als de contante waarde van de toekomstige baten hoger is dan de kosten.<sup>27</sup> De discontovoet heeft een niet geringe politieke lading: een hoge discontovoet suggereert dat degenen die vandaag leven veel meer waard zijn dan toekomstige generaties, en geeft prioriteit aan huidige verdiensten boven toekomstige kosten.

---

<sup>25</sup> Encyclo.nl

<sup>26</sup> *The Deficit Myth, Modern Monetary Theory and How to Build a Better Economy*, Stephany Kelton, uitgever John Murray, London 2020.

<sup>27</sup> <https://www.co2-beprijzing.nl/publicaties/rapport-werkgroep-discontovoet>

## Anders aanbesteden; anders ondernemen

Wanneer een nieuwe overheid meer regie over de gewenste inrichting van de economie wil hebben, dan moet die regie tot uiting komen in andere bevoegdheden.

Op dit moment geldt voor overheden de EU-regel dat niet met de private sector geconcurrereerd mag worden. Anders wordt uitgegaan van staatssteun of concurrentievervalsing. Een ondernemende overheid moet in staat zijn tot initiatieven die de transitie bevorderen naar een nieuwe economie. Dit aspect van de EU-regels zou opnieuw overdacht moeten worden. Een van de toepassingen betreft ook het systeem van aanbesteden. De NRC (03-11-2020) berichtte dat een bewonersinitiatief in het Brabantse dorp Terheyden voor een zonnepark door de rechter geblokkeerd is omdat een commerciële partij geen gelijke kansen zou krijgen. Dit heeft alles te maken met het systeem van aanbestedingen van overheidsorganen. Dit systeem blokkeert de kansen voor initiatieven van burgers, zet sociale ondernemingen op achterstand en zorgt voor enorm ingewikkelde aanbestedingsprocedures. Het moet op de helling.

Er valt veel te zeggen over anders ondernemen. Het grote verschil met traditionele ondernemingen blijkt uit de vijf principes die gehanteerd worden:

1. Wat is je missie? Hoe wil je die bereiken? De missie is geborgd en meetbaar.
2. De sociale onderneming bepaalt wie de relevante stakeholders zijn in het licht van de missie. Vervolgens gaat de onderneming een constante dialoog aan met die stakeholders.
3. Monetaire winst is niet waar het bij de sociale onderneming om draait. Dus heeft de onderneming een statutair geborgd financieel beleid dat bijvoorbeeld beperkingen stelt aan de uitkeringen aan de aandeelhouder(s).
4. De onderneming laat zich registreren in het Register Sociale Ondernemingen en is bereid om vervolgens actief te participeren in die gemeenschap van sociale ondernemingen.
5. De onderneming voert een actief informatiebeleid waarbij maximale openheid het uitgangspunt is.<sup>28</sup> Ik zou daar aan toe willen voegen: *true pricing*. Dit is een methode die economische-, milieu- en sociale effecten van producten in kaart brengt.

Naast deze nieuwe soort ondernemingen, van kleine eenpersoonsbedrijfjes tot enorme coöperaties, zijn er natuurlijk bestaande ondernemingen. Deze moeten in de verschillende fasen van hun bestaan aangesproken en afgerekend kunnen worden. In *De Macht van de Megaonderneming*<sup>29</sup> schreven we dat grote ondernemingen een charter zouden moeten hebben: een maatschappelijk statuut waarin rechten en plichten t.o.v. de stakeholders natuur en maatschappij worden vastgelegd. Het charter kan afgenomen worden bij onvoldoende nakoming van genoemde rechten en plichten.

## Inkomenspolitiek

Over inkomenspolitiek alleen zijn hele boekenkasten gevuld. Wanneer we kiezers willen overtuigen van een noodzakelijke nieuwe overheidsagenda dan moeten we zorgen dat mensen met lagere- en middeninkomens, mensen met uiteenlopende opleidingen en ervaringen en van alle mogelijke herkomst, zich aangesproken voelen.

Een uitstekende manier om hiervoor een goed fundament te leggen vormt de invoering van een algemeen en onvoorwaardelijk basisinkomen. Er zijn hiervoor al heel wat varianten beschreven en ook in programma's van politieke partijen heeft het idee een plek gekregen.

---

<sup>28</sup> <https://www.codesocialeondernemingen.nl/Over-de-Code/de-5-principes>

<sup>29</sup> *De Macht van de Megaonderneming; naar een rechtvaardige internationale economie*, Joost Smiers, Pieter Pekelharing, John Huige, van Gennep Amsterdam, 2016

Een goed opgezet basisinkomen is een systeemverandering met grote impact. Daarnaast, en dat kan vrij snel besloten worden, moeten we bij klimaatmaatregelen bepalen dat het accent komt te liggen op voordelen voor lage en middeninkomens.

### **Samenvattend overzicht van systemisch nodige en mogelijke veranderingen**

Veranderingen kunnen op verschillende manieren tot stand komen. Veel beleid bijvoorbeeld rond de circulaire economie of rond regionale productie is een stap in de goede richting, maar nog geen echte transitie. Pas wanneer er sprake is van een doelbewuste strategie op een breed gebied van overheidsbeleid kan van een transitie naar een andere maatschappij en een andere economie gesproken worden.

In de hieronder weergegeven samenvatting van eerder genoemde veranderingen zijn steeds elementen van een transitie aanwezig. Het schema aan het eind laat eigenlijk een voltooide transitie zien.

- ✓ Schep nieuwe zekerheden, vertrouwen, creëer dialogen. De nieuwe overheid wordt een inclusieve overheid. Een inkomenspolitiek die hout snijdt is een voorwaarde voor het nieuwe vertrouwen.
- ✓ De nieuwe overheid is transparant; maximale openheid is het vertrekpunt.
- ✓ Neem een bredere basis voor welzijn serieus. Ga uit van het voorzorgprincipe. Hou daarbij steeds rekening met hier en nu, later en elders.
- ✓ Hoe de nieuwe economie ook zal gaan heten, belangrijk zijn de kenmerken genoemd door Lewis en die beginnen met: veerkracht is belangrijker dan groei.
- ✓ Vernieuwde democratie kan niet zonder een burgerberaad; landelijk en lokaal. En ook op EU-niveau. Landelijk moet zo een beraad een toekomstagenda opstellen, die de basis vormt voor een nieuw sociaal contract.
- ✓ De nieuwe overheid is ondernemend en kijkt daarbij vooral naar wat welzijn bevordert en niet wat de 'markten' willen.
- ✓ De staat treedt op als actieve sluis voor de globalisering. En is internationaal actief voor de vernieuwing van internationale en transnationale organisaties.
- ✓ Een grondpolitiek met ruime overheidsbevoegdheden om de achteruitgang van de Nederlandse natuur te stoppen en de schaarse ruimte te kunnen beheren is hard nodig.
- ✓ Een KADO-groep, een Kabinetsbrede Aanpak Duurzame Ontwikkeling, ziet toe op het toepassen van de overeengekomen duurzaamheidsprincipes.
- ✓ Anders aanbesteden wordt in de EU aangekaart. Sociale ondernemingen krijgen een voorrangspositie; grote ondernemingen werken met een charter.

<b>De oude en de nieuwe overheid</b>	
<b>Kapitalistisch; neoliberal</b>	<b>Ecologisch, sociaal en inclusief</b>
Markt bepaalt; overheid is serviceorgaan voor de markt.	De overheid bepaalt, de markt is dienstbaar aan de wellbeing economy.
Groei BBP prioriteit. Korte termijn (winsten) doorslaggevend. Overheid heeft geen lange termijn visie.	Veerkracht gaat voor groei. Brede welzijnsindicatoren. Houd steeds rekening met <i>hier en nu, later en elders</i> .
Externaliteiten worden niet meegenomen. Concurrentie verdraagt geen openheid.	Het voorzorgprincipe wordt overal toegepast. Maximale openheid is een voorwaarde.
Prijzen komen tot stand op de markt.	De overheid bevordert <i>true pricing</i>
Marktwerving leidt tot marktconforme lonen.	Actieve inkomenspolitiek die zekerheden geeft en tot minder ongelijkheid leidt.
De overheid is de formele hiërarchische overheid.	Vernieuwde democratie kan niet zonder een burgerberaad.
Globalisering leidt tot de meest efficiënte productieketens.	Globalisering zonder ecologische en sociale afwenteling maar alleen waar dit wellbeing bevordert.
Kleine overheid; minimale inmenging.	Voldoende doorzettingsmacht om doelen te realiseren: grondpolitiek, financiële sector, aanbestedingsprocedures
Projectmatige managementaanpak overheidsbeleid.	Inclusieve overheid. Coördinatie overheidsbeleid in KADO-groep. Transitieautoriteit voor een houdbare overheid.

### **Dansen op een vulkaan of dansen voor systeemvernieuwing**

Hiervoor beschreef ik zowel maatschappelijke verslechtingen als mogelijke verbeteringen, toegespitst op de positie van de overheid. De urgentie groeit en de verandering hapert. De noodzakelijke transities zijn nog nauwelijks op gang gekomen. De beschrijving is niet uitputtend, maar geeft wel aan in welke richting we moeten denken en handelen. Ik ben niet zo'n voorstander van regeerakkoorden die voor een kabinetsperiode de zaak dichttimmeren, maar duidelijke afspraken over een agenda voor de nieuwe overheid en helder geformuleerde afspraken over de systemische samenhang van sociaaleconomische, klimatologische en ecologische factoren, vind ik een noodzakelijke basis voor een nieuw kabinetsbeleid. Het afvinklijstje en het schema hierboven kunnen hierbij een hulpmiddel zijn. Elk punt afzonderlijk is nog niet echt een systeembreuk; alles tezamen wel.

John Huige<sup>30</sup>

johnhuige@planet.nl

14-12-2020

<sup>30</sup> Met dank aan de meelezers: Maria Bodewes, Jan Juffermans, Lou Keune, Joost Smiers en Gerrit Stegehuis.